

Det videnskabelige tidsskrift
Oplæg til diskussion, Rigsarkivet 22.10.04

Morten Thing,
Forskningsbibliotekar, dr. Phil.

Det videnskabelige tidsskrift hænger sammen med to vigtige videnskabelige forhold: 1. sandhed og 2. demokrati og offentlighed.

Hvad angår det første kan videnskaben ikke klare sig uden, og videnskab, som ikke publiceres, har ikke den store mulighed for at nå andres ører. Jeg tror ikke det er en tilfældighed, at nogle af renæssancevidenskabens store publikationer (fx Galileis) udkom som *dialoger*. Videnskab adskiller sig fra guddommelig tale ved at kræve modsigelse. Selvom Poppers metodologiske diktum for historiske videnskaber, at de ikke kan bevise deres udsagn og derfor må stræbe imod, at de ikke kan falsificeres, er formuleret mange århundreder efter Galilei, er det som om han – om end i naturvidenskabeligt regi – i selve sit genrevalg går efter modsigelsen.

Når sandhed ikke kan bevises, må videnskaben i selve institutionens opbygning stræbe efter en række krav som gør denne modsigelse let, indlysende og transparent. Disse krav er:

- a) Den åbne kildeprøvning og redegørelse for hvor kilderne befinder sig. Hermed åbner man sig for intersubjektiv kontrol med henblik på en alternativ kildeprøvning og derfor en alternativ tolkning af kilden som spor af fortiden.
- b) Den åbne fremlæggelse af kildefeltet med henblik på en prøvning af alternative kilder som vigtigere spor, beviser, indicier. Eller ligefrem en tilbagevisning af tolkningen ved hjælp af andre kilder.
- c) Den åbne fremlæggelse af, hvilken allerede etableret forskning, som indgår på lige fod med kilderne i etablering af det materiale, som er udgangspunkt.
- d) Eksistensen af en 'videnskabsoffentlighed' i den klassiske forstand af ordet, dvs. en række institutionelle sammenhænge, hvor nye historiske afhandlinger prøves og diskuteres. Og hvor gamle fremstillinger for den sags skyld genoptages til fornyet prøvelse og diskussion.

Som man ser, er offentlighed forstået som diskuterende sammenhænge et sine *qua non* for videnskaben. Men det har ikke altid været sådan. Det videnskabelige tidsskrift opstod i sin tidlige form som meddelelser fra kongelige videnskabelige selskaber. Her kundgjorde de privilegerede videnskabsfolk deres erkendelser. Det moderne videnskabelige tidsskrift opstod i den samme proces, hvor demokratiet blev til. Det var rammen om en institution, hvor alle deltagere var kvalificerede til at deltage, fordi de var videnskabsfolk og derfor lige, men også derfor udleveret til kritik gennem selve offentlighedsprocessen.

Modsætningen til dette videnskabelige demokrati er fx videnskaben under stalinismen eller fascismen. Historien om Lysenkos såkaldte dialektisk materialistiske biologi, som tilsagde tomaten at lære af deres dyrkning, blev sanktioneret af den politiske magt og ikke af den videnskabelige offentligheds diskussion. Virkningen heraf var katastrofal for den sovjetiske biologi, som blev sat i stå i 10-15 år.

Det er klart, at artiklen i et videnskabeligt tidsskrift ikke er den eneste måde, videnskab kan offentliggøres på. Også bogen, rapporten, udstillingen og en række andre medier er til rådighed. Det helt afgørende er imidlertid den mulighed disse medier har for at møde kritik, og dertil er fx anmeldelserne i de videnskabelige tidsskrifter helt afgørende. Det er klart, at videnskaben også møder kritik andre steder (fx i selve de videnskabelige artikler og bøger gennem fremlæggelsen af den hidtidige forskning). Så begrebet videnskabelig offentlighed må tages i sin bredeste form. Det er imidlertid svært at udpege noget andet videnskabeligt medium, som har spillet en så vigtig rolle for videnskabens udvikling og for udviklingen af et sprog til at tale om videnskabelighed.

Man kan selvfølgelig pege på tendenser, som begrænser kritikken eller indskrænker dens former. Jeg tænker her især på tre forhold i den moderne videnskabelige tidsskriftflora.

- 1) det første er det kendte system med 'peer reviewing'. Peer betyder jo ligemand og det er jo selve grundlaget for den videnskabelige offentlighed. Peer reviewing er i praksis ofte størknet i en form, hvor utraditionel eller systembrydende forskning druknes eller udelukkes. I mange tilfælde betyder det en cementering af det allerede etablerede.
- 2) denne tendens til at the peer reviewers ender som et nyt aristokrati understreges af et andet farligt forhold som ses i flere videnskabsgrene, nemlig tendensen til monopolstatus for ét eller nogle få tidsskrifter. Det er svært at forestille sig kemividenskab uden *Chemical Abstracts*. Selvom det mere er en bibliografi end et tidsskrift. Tilsvarende er ved at ske med *The Lancet* i lægevidenskaben. Dertil kommer der hermed beslægtede fænomener, nemlig kapitaliseringen af tidsskriftverdenen. Store internationale forlag, som fx det hollandske Elsevier, udnytter den monopolstatus visse tidsskrifter har til exorbitante priser på abonnemeter. Og vi kunne i denne sammenhæng nævne, at en

enkeltbrugerlicens til *Chemical abstracts* koster mere end 250.000 kr om året. En nylig engelsk regeringsbetænkning fastslår at videnskabelige tidsskrifter bør ejes og administreres af forskerne og universiteterne og at staten bør støtte dette.

3) det tredje forhold som undergraver det demokratiske ved den videnskabelige offentlighed ser umiddelbart ud som det modsatte, nemlig en ligestilling. Jeg tænker her på tendensen til, at engelsk overtager rollen som internationalt videnskabeligt sprog. Umiddelbart ligner dette jo en ligestilling sprogligt blandt alle forskere. Det er imidlertid meget mere speget end som så.

For det første stiller det de engelsksprogede forskere i en fortrinsstilling frem for de, som ikke har engelsk som modersmål. Det gør, at andre må nøjes med at offentliggøre deres forskning på deres skoleengelsk, uanset at sproget som sådan er humanistisk forsknings vigtigste produktionsmiddel. Den vigtigste indvendig imod engelsk som videnskabssprog er imidlertid den dermed forbundne præmis: at kun herigennem kan man offentliggøre artikler i de videnskabelige tidsskrifter, som virkelig betyder noget. Men tror fortalerne virkelig, at fx forskning i dansk historie, dansk litteratur, dansk sprog, dansk malerkunst osv. vil blive offentliggjort lige så let som artikler om mere salgbare emner fra de store sprogkulturer, ikke mindst engelsk? Det ville være meget naivt at svare ja.

Her er vi så ved kernen i dagens debat: hvorfor skal vi have danske historiske tidsskrifter? Det skal vi, fordi det er én af de vigtigste steder for offentliggørelsen af forskning i dansk historie og i en vis udstrækning også for forskning af danske historikere. På Institut for ledelse og filosofi ved Handelshøjskolen i Kbh. forsøger man sig nu med et krav om at kun artikler i internationale, dvs. engelsksprogede, peer reviewede tidsskrifter tæller som forskning. Dansksprogede artikler og bøger skal ikke tælles med. Konsekvensen heraf vil meget hurtigt vise sig: mængden af artikler som rummer bidrag til dansk historie (dansk finanshistorie, dansk firmahistorie osv.) vil kun optræde for så vidt der er tale om forhold, der med en vis rimelighed kan betragtes som dele af verdensøkonomien. På det pågældende institut blev en forsker for nylig kritiseret for ikke at være international nok. Han har bl.a. lavet store analyser af konsekvenserne af nedskæringen af hjemmeplejen i Lyngby Kommune. Hvor stor er chancen for at få en analyse offentliggjort på engelsk? Og hvorfor skulle den det?

Helt bortset fra det domænetab, som dansk som sprog vil lide ved, at man holdt op med at offentliggøre videnskab på dansk, så er det et åbent spørgsmål om ikke netop dansk historie som forskningsdomæne vil være udsat for kraftig erosion.

Nu er truslen mod de videnskabelige tidsskrifter ikke kun truslen fra engelsk. Det handler også om tab af abonnenter, en trussel på økonomien. Man kan spørge: er tiden løbet fra de videnskabelige tidsskrifter? Er det selve det videnskabelige, som gør dem for svært tilgængelige? Skal tidsskrifterne i højere grad møde markedets krav, hvilke de så måtte være? Skal man i stedet satse på andre genrer? Eller skal man endelig satse på en elektronisk version i stedet for den trykte? Det er vel stort set den serie af overvejelser, der er oppe i debatten

1) Forholdet mellem tiden og tidsskriftet er i princippet altid til debat. Ser vi på de danske historiske tidsskrifter, er det tydeligt, at denne store mængde repræsenterer udfordringer af mainstream repræsenteret af *Historisk Tidsskrift*. Både hvad angår emne (fx *Arbejderhistorie*), geografi (*Jyske Samlinger*) og i fokus (*Den jyske historiker*). Der er store forskelle internt i stil, billedbrug, lay-out, metode og emner som gør, at tidsskrifterne har rettet sig mod forskellige generationer og grupper af historiske forskere. Men det er svært at se, at antallet af tidsskrifter skulle indicere at tidsskriftet som offentlighedsform og artiklen som genre skulle være udtjent. Og frem for alt er selve offentligheden en nødvendighed for videnskaben. Man kunne snarere på dette niveau, hvor vi taler om markedets almene struktur spørge om ikke regeringens portoindegreb, selvom det næppe var tænkt specifikt sådan, har været en voldsomt indgreb imod den videnskabelige offentlighed og om ikke forskerne skulle samles om en politik, som opfordrer regeringen og ikke mindst en kommende anden regering til at gøre forskning lettere gennem en ændring af portoen, en varieret moms og andre lignende tiltag. Set i et samfundsøkonomisk perspektiv er der ingen tvivl om at portoforhøjelsen for tidsskrifter har ført til tab af arbejdspladser både i layoutleddet og i trykledet. En relevant forskningspolitik bør ikke kun se på tidsskriftet ud fra økonomisk bæredygtighed, selvom det naturligvis er vigtigt. En relevant forskningspolitik bør i stedet fastholde en regering på, at forskningen ikke kan undvære tidsskrifterne, og at dette altså ikke skyldes kravet om meritering, men skyldes viljen til at ville sige noget som er sandere end noget andet.

2) Skyldes tabet af abonnenter, at sproget og formidlingsformen i tidsskrifterne er for svært tilgængeligt? Efter min mening bør fremstillingsform, både sprog, genre, illustration osv. med jævne mellemrum kritiseres, opdateres og gøres nutidig. Men dette krav eller indvending har sine klare grænser. Der må være en klar forskel mellem historieformidling i aviserne eller i udmærkede tidsskrifter som *Siden Saxo* eller dets engelske forbillede *History today* og så den videnskabelige formidling. I videnskabelige artikler må metodiske forhold spille en fremskudt rolle, herunder de krav som udspringer af selve den videnskabelige transparens, som jeg omtalte i 4 punkter tidligere. Det er jo samtidig indlysende, når man læser historiske fremstillinger, at historikere som forfattere har meget forskellige talenter. Der er

gudbenådede forfattere og snørklede indivklere. Det afgørende er imidlertid, at selvom vi altid skal forsøge at få en videnskabelig artikel så letlæst som muligt, så er der interne grunde til at også dette har sin grænse: a) en artikel kan bevæge sig på jomfrueligt område, hvor man ikke støtter sig til en etableret tradition, som har fastlagt en lang række parametre for erkendelsesinteressen og alene af denne grund må famle sig sprogligt frem. b) nogle videnskabelige problemstillinger er af en sådan art, at de forudsætter så megen viden, at de ikke kan formidles til en større kreds. c) endelig findes der jo historikere, som ikke kan skrive populært, men hvis forskning alligevel er af en tyngde, som gør det påkrævet, at de får den offentliggjort. Det får mig til at foreslå, hvad litteraten Jørgen Bonde Jensen engang har kaldt en dobbelt nedskrivningstrategi: som historiker-offentlighed må vi understøtte både et videnskabeligt tidsskrift, hvor der ikke slækkes på nogen krav og hvor der er adgang for alle og formidlingen af den erkendelse, som her frembringes i en anden og mere let-tilgængelig form. Det skyldes ikke, at den populære formidling er ringere end den videnskabelige, men at de forudsætter hinanden. Uden videnskabelig produktion er der intet nyt at formidle.

3) Jeg har i 2003 været med til at udgive Frederik Dreiers samlede værker i 5 bind. Dette projekt har taget 4 mennesker 10 år. Ikke på fuld tid naturligvis, men alligevel. Uden Carlsbergfondets utrolige støtte var dette projekt aldrig blevet til noget. Det vil aldrig kunne betales til markedspris. Og den pris de fem bind sælges til afspejler på ingen måde produktionsomkostningerne. Man kan selvfølgelig som vores forskningsminister sige, at vejen fra tanke til faktura skal være kortere, og at man derfor ikke skal kaste sig ud i den slags vanvittige projekter.

Jeg vil alligevel fastholde, at ikke bare dette konkrete projekt, men mange andre ligeså ekstravagante projekter er nødvendige, og at markedets vilkår ikke falder sammen med videnskabens behov. At en fornuftig regering som vil bygge sin fremtidsorientering på forskning i vidt omfang må indse, at videnskabelig erkendelse ikke kan planlægges og ikke er kongruent med fakturaens lyster til hurtig omsætning. Vi skal naturligvis alle sammen skrive de bestsellere, vi kan. Men salg er ikke og kan aldrig falde sammen med videnskabens behov. Vi skal skrive alle de spændingsbøger, vi kan, lave alle de TV-serier vi kan få afsat og gøre hvad vi kan for at skrive fakturaer. Det er bare ikke nok for at skabe det fundament, som al formidling hviler på: tålmodig videnskabelig produktion i en lille, men højt kvalificeret videnskabelig offentlighed.

4) Skal vi i stedet satse på elektronisk publicering? Der findes i dag mange tidsskrifter som kun udkommer elektronisk. Men fælles for – tror jeg – dem alle er, at de også er *gratis*. Der findes videnskabelige tidsskrifter, som har en del af deres back-list liggende elektronisk tilgængelig, men sjældent de nyeste numre. Det er der gode grunde til.

Elektronisk publicering af tidsskrifter er en rigtig god ide. Det er sikkert ikke kun os som arbejder på biblioteker, som har indset det produktive heri. Elektronisk søgning i store databaser, som fx JSTOR der tilgængeliggør mange historiske tidsskrifter – i øjeblikket 40 – fra deres begyndelse og frem til 5 år fra nu, gør det muligt at genfinde for længst glemt historisk forskning og gøre den aktuel. Tilstedeværelsen af den videnskabelige fortid er nu virtuel dvs. mulig ved en simpel søgning eller måske endda ved en tilfældighed. Elektronisk søgning har ganske enkelt revolutioneret mange forskningsteknikker.

Der er imidlertid en række grunde til, at det bliver svært at redde det videnskabelige tidsskrift ud af en krise alene ved hjælp af elektronisk publicering. a) Den første og i øjeblikket vigtigste grund skyldes selve vareformen: det er svært at sælge en vare som ingen materiel form har. At elektronisk adgang i fremtiden i højere grad vil antage vareform i folks bevidsthed vil klart lette overgangen til udelukkende elektronisk publicering. Det gælder også det ritual, som er knyttet til publicering: at dele sin artikel ud til interesserede medforskere. Det har ikke helt samme symbolværdi at sende et attachment som at sende et dediceret særtryk. b) Den anden grund er at der er en klar grænse for, hvor meget tekst vi gider læse på en skærm: selvom mange af os sidder foran skærmen den største del af vores arbejdstid, så foretrækker vi alligevel at læse længere tekster i print. Det er den væsentligste grund til at e-bogen stadig kun er et fatamorgana og at den sælger bedst i databaseform som fx i ebrary. c) I øjeblikket udkommer mange tidsskrifter samtidig i trykt form og elektronisk. Prispolitikken er normalt den, at køber man den trykte, får man for en mindre betaling den elektroniske med. Men ikke omvendt. Den økonomiske tyngde ligger stadig på den trykte version som bærer af vareformen. d) Den samlede pris for tidsskrifter stiger hurtigere end prisen for bøger. Alle biblioteker må derfor ved fastholdt bevillingsniveau hvert år sige tidsskrifter op for at kunne købe bøger. Jeg ved ikke, hvorfor det er sådan, men det kunne indicere at markedsmekanismen slår renere igennem i bogproduktionen. e) Det er også sådan, at folk har vænnet sig til, at det som ligger på nettet har en meget svingende kvalitet, og at tidsskrifter, som ligger frit på nettet, slet ikke har den kvalitet og finish, som de trykte har. Jeg tror imidlertid at elektronisk publicering vil blive én af vejene frem, og at vi kommer til at ændre vores holdning til den virtuelle vareform. Som en overgangsform kunne man tænke sig, at et videnskabeligt tidsskrift valgte at publicere i samme kvalitet som hidtil og tilbød sine abonnenter, at de kunne vælge mellem elektronisk adgang og en dyrere trykt version som byggede på print-on-demand-teknologi. f) Endelig er der spørgsmålet om arkivfunktionen. Når vi har det trykte tidsskrift, kan enhver opretholde et arkiv. Men foreligger tidsskriftet kun on-line, så påhviler det jo udbyderen at være arkiv. Hvad sker der, når et tidsskrift lukker? Hvem skal så være arkiv?

Mit budskab er måske ikke så opmuntrende. Jeg har ikke en god og let strategi for en økonomisk optimering af det historiske tidsskrift. For mig at se er det en nødvendighed, som ikke kan popularisere sig til et større oplag og som næppe vinder meget som tingene står nu ved udelukkende elektronisk publicering. For mig at se er der kun to forhold som peger fremad. Det ene er at gå ind i en forskningspolitisk debat, hvor man argumenterer for det videnskabelige tidsskrifts uomgængelighed. Og det andet er *kritik*. Kun ved at den videnskabelige offentlighed er kritisk og ikke skyer konfrontationer er det muligt at sikre videnskaben. Kun gennem kritik sikrer man, at det videnskabelige tidsskrift ikke størkner i én sandhed, nemlig den traditionelle. Men det er også den eneste vej til en nutidig og fængende videnskabelighed.